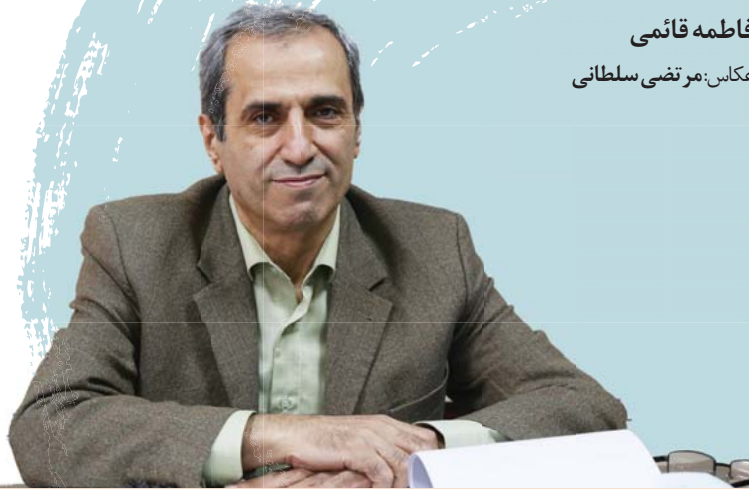

بی‌برنامه‌نباشیم!

همه چیز درباره برنامه درسی هفتگی
در گفت‌وگو با دکتر مرتضی مجدفر، کارشناس آموزشی

● فاطمه قائمی

● عکاس: مرتضی سلطانی

یکی از زمینه‌های بروز و ظهور تفکر برنامه‌ای در مدرسه، توجه علمی و دقیق به مقوله برنامه درسی هفتگی باکیفیت و مطلوب است. عده‌ای می‌گویند مدرسه بی‌برنامه مدرسه بی‌نظمی است و مدرسه‌ای که بی‌برنامه باشد، کلاس مغشوش و معلم بی‌برنامه و بی‌نظم خواهد داشت.

درباره برنامه درسی هفتگی، گفت‌وگویی داشته‌ایم با دکتر مرتضی مجدفر، عضو تحریریه مجله رشد مدیریت مدرسه و کارشناس آموزشی. تعجب نکنید، به مثابه سلمانی‌ها عمل نکرده‌ایم. مجدفر، تابستان سال ۱۳۷۴، اولین هم‌اندیشی (سمینار) علمی برنامه‌ریزی درسی هفتگی را در تهران برگزار و بعدها چندین کارگاه آموزشی را در این زمینه برای مدیران مدرسه‌های کشور طراحی و اجرا کرد. او همان سال‌ها نتایج حاصل از همان هم‌اندیشی را که بر تجربه‌های برنامه‌نویسان برنامه درسی هفتگی مبتنی بود، طی چندین مقاله منتشر کرد. به اعتقاد کارشناسان آموزشی، نگارش برنامه هفتگی مدرسه، هم‌زمان با نگارش برنامه سالانه، باید از تیر آغاز شود. لذا سال تحصیلی را به جای «مهر تا مهر»، بهتر است از «تیر تا تیر» در نظر بگیریم. بنابراین، چون در آخرین شماره رشد مدیریت در دوره جاری به سر می‌بریم، در شورای تحریریه قرار شد وی بخشی از تجربه‌های خود را طی مقاله‌ای در این شماره بیان کند که با صلاحدید خود او و برای خواندنی‌تر شدن محتوا، این موضوع شکل گفت‌وگو به خود گرفت. در ادامه چکیده‌هایی از آن را می‌خوانید.

عمر و فاسدکننده تجهیزات و امکانات آموزشی است.

● چرا داشتن برنامه درسی هفتگی از همان نخستین روز سال تحصیلی ضروری است؟

● آیا برنامه درسی هفتگی از لحاظ علمی هم در مباحث تعلیم و تربیتی جایی دارد؟

اگرچه در ادبیات دانشگاهی و کتاب‌های علمی آموزشی مرتبط با برنامه‌ریزی درسی از برنامه درسی هفتگی کمتر سخن رفته است، ولی برنامه درسی هفتگی بخشی از مراحل اجرایی این دانش نظری است. می‌دانیم که برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری و تبیین اهداف است. برنامه‌ریزی آموزشی کاربرد منظم روش‌های تحلیلی در مورد هر یک از اجزای نظام آموزشی است که هدف آن استقرار نظامی کارآمد است و برنامه‌ریزی درسی، برنامه‌ریزی فعالیت‌های یاددهی‌یادگیری به منظور ایجاد تغییرات مطلوب در رفتار یادگیرنده و ارزیابی میزان تحقق این تغییرات است. برنامه درسی هفتگی مدنظر

اگر فرض کنیم مهرماه امسال ۱۳ میلیون دانش‌آموز در کلاس‌های درس حضور خواهند یافت، در صورت نداشتن برنامه درسی هفتگی از همان نخستین روز سال تحصیلی و به شرط میانگین حضور پنج‌ساعته هر دانش‌آموز در مدرسه، دست‌کم ۶۵ میلیون ساعت وقت آموزشی هدررفته خواهیم داشت.

علاوه بر این، مدرسه‌ای که از همان نخستین روز برنامه دارد، به‌طور غیرمستقیم انضباط اجتماعی و استفاده بهینه از امکانات و منابع آموزشی را به کارکنان و دانش‌آموزان خود یادآوری می‌کند. باید در نظر داشت، مدرسه بی‌برنامه بی‌نظم است. مدیر بی‌برنامه قادر به اداره مدرسه نیست. کلاس بی‌برنامه سردرگم است و معلم بی‌برنامه باطل‌کننده

ما درون همین برنامه‌ریزی درسی خودنمایی می‌کند؛ یعنی برنامه‌سالانه را هفتگی چیدمان و پالایش می‌کند. برنامه‌ریزی درسی سه مرحله عمده دارد:

۱. آماده‌سازی رئوس برنامه درسی؛
۲. تهیه و تدوین مواد و وسایل آموزشی؛
۳. اجرای برنامه.

یکی از اقدامات مرحله سوم، برقراری نظام اجرایی است و یکی از فعالیت‌های مهم همین نظام اجرایی، تنظیم برنامه‌های هفتگی است. در نظام آموزشی متمرکز، سهم هر درس، به صورت بخشنامه‌های ستادی تعیین می‌شود، ولی در اجرای آن‌ها، مدیران مدرسه و همکاران آن‌ها با تدوین برنامه‌های درسی هفتگی در هر آموزشگاه فرصت نمایش خلاقیت‌های خود را به دست می‌آورند. در واقع، مهم این نیست که به ما ابلاغ شده باشد چند ساعت ریاضیات داشته باشیم، چند ساعت علوم، چند ساعت مطالعات اجتماعی، زبان و دیگر درس‌ها، مهم این است که این درس‌ها در برنامه درسی هفتگی و بر اساس ویژگی‌های هر مدرسه و دانش‌آموزان و کارکنانش چگونه چیده شود.

ورزش در کجای برنامه هفتگی باشد؟

ساعت ورزش، درس محبوب بچه‌هاست و قراردادن آن در برنامه درسی هفتگی، همیشه از سخت‌ترین کارها بوده است. مثلاً ورزش را زنگ اول شنبه قرار دهیم یا آخرین زنگی که بعد از آن بچه‌ها به تعطیلات آخر هفته می‌روند؟ ورزش قبل از ریاضی باشد یا بعد از آن؟ این یکی از آن موارد جالب است. بد نیست قدری آن را مرور کنیم؛ اول، ورزش قبل از ریاضی. دانش‌آموز درس‌خوان که کارش را انجام داده است، با فراغ بال ورزش می‌کند، اما آن که نخوانده و تکلیفش را انجام نداده است، مدام دلشوره زنگ ریاضی را دارد یا اصلاً قید ورزش را زده و در گوشه حیاط مدرسه مشغول انجام تکلیف ریاضی است. حالا زنگ ریاضی است و هر دو گروه در کلاس حاضرند. آن که مشکلی نداشته و تکلیفش را انجام داده، خسته است و آن که وضعیت دوم را دارد، هنوز هم دلشوره دارد و بلا تکلیف است. ضمن اینکه ورزش قبل از ریاضی، دانش‌آموزانی را راهی کلاس می‌کند که عرق کرده و خسته‌اند و مدام در حال بادزدن خود یا اجازه گرفتن برای رفتن به آب‌خوری هستند.

شوق دوم، یعنی ورزش بعد از ریاضی. این وضعیت هم شرایط خاص خود را دارد. معلم ریاضی درس می‌دهد، بچه‌ها، به‌ویژه پسرها، برای زنگ بعد که ورزش است، یارکشی می‌کنند و برای یکدیگر خط و نشان می‌کشند. همه این‌ها اشتیاقی است که بچه‌ها برای زنگ ورزش دارند.

از دید شما برنامه درسی هفتگی مطلوب چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟

برای برنامه خوب و مطلوب از دو دیدگاه ارزش قائل شده‌اند: نخست از نظر شکل و ساخت؛ دیگری از نظر کیفیت. به اصطلاح، به دو صورت ساختاری و محتوایی.

شکل و ساخت برنامه مطلوب آن است که مطلوب دانش‌آموزان باشد (مثلاً در یک روز همه چهار ساعت یک درس چهارساعتی در برنامه گنجانده نشود یا سه درس سنگین نداشته باشند). در ضمن، مناسب حال و وضع و مطلوب معلمان نیز باشد (مثلاً ۲۴ ساعت موظف هفتگی یک معلم را در پنج روز تنظیم نکنند). دیگر آنکه مطابق با برنامه و جدول ساعت‌های هفتگی مصوب وزارت آموزش و پرورش و بر اساس اهمیتی باشد که برنامه‌ریزان درسی طراحی کرده‌اند. این نکته بسیار مهمی است و بارها دیده شده است که مدیران مدرسه، به اجتهاد خود، ساعت‌های درسی را کم و زیاد یا حتی حذف می‌کنند. از این‌ها که بگذریم، برنامه نباید ترمیم‌شده و تعمیر یافته برنامه سال قبل باشد. از چنین برنامه‌ای بوی کهنگی، تکرار و نبود تغییر به مشام می‌رسد. لازم است حتماً برنامه هر سال مخصوص همان سال باشد. آخرین نکته در ساخت و شکل برنامه مطلوب، ایجاد نشدن مشکلات اجرایی آن برای مدیر، معاونان، معلمان و دانش‌آموزان مدرسه است.

و اما از نظر کیفیت، در برنامه خوب و مطلوب، باید اهمیت و اعتبار هر درس حفظ شود. برای مثال، به بهانه آنکه ریاضیات درس مهمی است، نباید انشا را فدا کنیم یا به ساعت درسی ریاضی بیفزاییم یا درس هنر را از برنامه حذف کنیم. دیگر آنکه برنامه خوب باید نیم‌نگاهی جدی به کیفیت آموزشی داشته باشد. این مقوله بحثی است کاملاً تجربی. تجربه به ما می‌گوید، قراردادن چه درسی در چه زمانی و قبل و بعد از چه درسی ممکن است از کیفیت یادگیری بکاهد یا بر آن بیفزاید. (در اینجا مجدداً به نکاتی اشاره می‌کنند که به دلیل طولانی شدن بحث، برخی از آن‌ها را در حاشیه‌های گفت‌وگو آورده‌ایم.)

دو برنامه درسی هفتگی برای مدرسه‌های گردش

در مدرسه‌هایی که به‌صورت گردش‌دایرند، می‌توان در روزهای مشخص و با توجه به نظر معلم از دو برنامه استفاده کرد. به این صورت که در هفته‌های بعد از ظهری می‌توانیم جای برخی از درس‌های موردنظر را از ساعت‌های اول و دوم به ساعت‌های سوم و چهارم منتقل کنیم. نظرات صاحب‌نظران یادگیری و علم‌زمان‌زیست‌شناسی (کرونوبیولوژی) می‌تواند در این زمینه ما را یاری کند.

آیا تدوین برنامه درسی هفتگی مطلوب از اصول خاصی هم پیروی می‌کند؟

درست است که تدوین برنامه درسی هفتگی در دوره ابتدایی تقریباً راحت‌تر از سایر دوره‌هاست، ولی اساساً کار سختی است. در تدوین برنامه هفتگی مدرسه معمولاً پنج اصل بسیار مهم حاکم هستند:

- برنامه مطلوب برنامه‌ای است که اصول علمی و اولیه آن تا پایان سال تغییر نکند.
- برنامه درسی مناسب باید تا قبل از شروع سال تحصیلی جدید تنظیم شود.
- پس از شروع سال تحصیلی، اگر کمبودی در کارکنان

مدرسه وجود داشته باشد یا تغییراتی در سازمان ایجاد شود، برای اینکه اصول و ضوابط قطعی برنامه از بین نروند و برنامه مغشوش نشود، افراد تازه‌وارد باید برنامه خود را با برنامه تدوین شده تطبیق دهند.

- در تدوین برنامه باید به تخصص و ابلاغ معلم و درسی که به عهده گرفته است، توجه کامل شود.

- برای صرفه‌جویی در نیروی انسانی و هدرنرفتن بودجه، باید چنان برنامه‌ای تنظیم کرد که معلمان یا ساعت فراغت از تدریس نداشته باشند یا بسیار کم داشته باشند.

برنامه درسی هفتگی و اولیا

یکی از معاونان باتجربه برنامه‌نویس می‌گفت: «اگر برنامه درستی طراحی نکنیم، اولیا همان روزهای اول سال تحصیلی متوجه می‌شوند چه روزهایی برنامه فرزندشان سنگین و چه روزهایی سبک است. بیشترین تعداد دانش‌آموزان غایب یا آنانی که به وسیله پدر و مادر خود از مدرسه اجازه می‌گیرند، در روزهایی بوده است که درس‌های سنگینی نداشته‌اند.»

● برنامه درسی هفتگی را معمولاً مدیران، معاونان یا افرادی مجرب تدوین می‌کنند. آیا نمی‌توان این کار را به رایانه و نرم‌افزارهای رایانه‌ای خاص سپرد؟

سؤال بسیار خوبی است. در دوره ابتدایی که برنامه درسی آموزگار و کلاس محور است، تقریباً کار راحتی داریم و فقط باید هماهنگی‌های لازم در مورد معلمان خاص مانند ورزش، قرآن، هنر و آزمایشگاه به عمل آید. البته پیشنهاد من برای دوره ابتدایی این است که تدوین برنامه هفتگی به طور کامل به آموزگاران واگذار نشود و با مشورت عمومی و بر اساس نتایج آموزشی کسب‌شده، در زمان‌هایی از سال تحصیلی، جای برخی از درس‌ها در برنامه هفتگی جابه‌جا شود. ولی در سایر دوره‌ها، تنظیم برنامه کار سختی است و باید موارد مهم و متعددی مدنظر قرار گیرند. در واقع، تنظیم برنامه درسی هفتگی یک معادله دوطرف مساوی نیست که برای حل آن بتوان به راحتی از رایانه بهره گرفت. تدوین برنامه درسی هفتگی مثل حل کردن یک نامعادله است که محدودیت‌ها و متغیرهای فراوانی دارد. در سال‌های اخیر، برخی از دانشمندان علوم تربیتی با مشارکت مهندسان و برنامه‌ریزان رایانه، با بهره‌جویی از جبر خطی و معادلات سیمپلکس (که مبحثی از پژوهش عملیاتی و از موضوعات رایج ریاضیات در مدیریت است)، تنظیم برنامه هفتگی را با تشکیل معادله هدف و نگارش محدودیت‌های برنامه به شکل ریاضی، به رایانه سپرده‌اند، ولی نتیجه چیز جالبی از آب در نیامده است، زیرا برنامه‌ریزی هفتگی، یک فعالیت انسانی عاطفی و جایگاهی است که خلاقیت مدیران می‌تواند ده‌ها محدودیت را با یکدیگر و در نقطه‌ای مشترک هم‌پوشانی کند. برای انسانی عاطفی بودن برنامه درسی هفتگی به چند مورد اشاره می‌کنم:

- برنامه‌ریز باید در تنظیم برنامه دقت کند که امکان تشکیل شوراهای آموزشی و گروه‌های درسی معلمان هم‌پایه (و هم‌رشته) در یک روز میسر شود.

- برنامه‌ریز باید تا حدی که به برنامه لطمه نخورد، خواسته‌های معلمان را نیز در نظر بگیرد (معلمی می‌گوید من فقط دوشنبه‌ها و سه‌شنبه‌ها می‌آیم. درسی که او تدریس می‌کند، چهار ساعتی است. او باید دو روز پی‌درپی با یک کلاس درس داشته باشد. چه باید کرد؟)

- درس‌هایی که در برنامه چند ساعت تدریس دارند، مانند ریاضی، فاصله ساعت‌هایشان به هم نزدیک نباشد.

- سعی شود ارزش هر درس به میزان ساعت خود محفوظ باشد. برای مثال، درس‌هایی مانند هنر، انشا، کار و فناوری و تفکر و پژوهش به‌عنوان یک درس جانبی در کنار درس‌های دیگر مانند ریاضی یا علوم قرار نگیرد.

- سعی شود درس‌هایی که برای دانش‌آموزان خسته‌کننده‌اند، در زنگ آخر قرار داده نشوند.

- سعی شود همه درس‌های مشکل (از لحاظ عرفی و عمومی) در یک روز نباشند.

- به چگونگی قرار گرفتن درس‌های ترکیبی در برنامه خیلی توجه شود. درس‌های ترکیبی (انشا و هنر، دستور و املا، تاریخ، جغرافی و اجتماعی، بخوانیم و بنویسیم) باید در کل روزها توزیع شوند و نباید با هم برنامه‌ریزی شوند. چون ناخواسته حجم لوازم مدرسه‌ای و کیف دانش‌آموزان را انبوه و سنگین می‌کنیم. (یکی از دقت‌های برنامه‌ریز باید به موضوع همین حجم زیاد کتاب‌ها، دفترها و ملزومات آموزشی باشد که دانش‌آموز باید بر اساس برنامه با خود به مدرسه بیاورد.)

- برنامه‌ریز باید دقت کند به نظمی (دیسپلینی) که برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های درسی مدنظر داشته‌اند، لطمه وارد نشود. در سال‌های گذشته شاهد بوده‌ایم برخی از مدرسه‌ها تدریس حساب و هندسه را در ریاضیات دوره ابتدایی یا متوسطه اول به دو معلم سپرده‌اند، یا علوم را به سه مبحث شیمی، فیزیک و زیست و زمین‌شناسی تفکیک کرده‌اند و بدون توجه به درهم‌تنیدگی و ارتباط سرفصل‌های کتاب با هم، تدریس آن را به سه دبیر سپرده‌اند.

آراسته‌شدن گل به سبزه

یکی از عارضه‌های اصلی در برنامه‌های درسی هفتگی، تغییر اجباری برنامه در طول سال تحصیلی، به‌ویژه در دبیرستان است. برخی از همکاران که دانشجوی هستند، در میانه سال و با آغاز ترم جدید دانشگاهی، خواهان تغییر در برنامه مدرسه می‌شوند. آن‌ها که نمی‌توانند (یا نمی‌خواهند) وضعیت خود را در دانشگاه تغییر دهند، به ناچار دست به دامان برنامه‌ریز مدرسه می‌شوند که در نهایت برنامه با چند تغییر و جابه‌جایی روبه‌رو می‌شود و در نتیجه برنامه مدرسه که «گل بوده، به سبزه هم آراسته می‌شود!»

● نوشتن برنامه درسی هفتگی مطلوب یک طرف ماجراست و اجرای آن برنامه روی دیگر سکه. برای کنترل کیفیت برنامه‌های درسی در مدرسه چه توصیه‌هایی می‌کنید؟

اگر بهترین برنامه درسی هفتگی را بنویسیم و به برخی نکته‌ها بی‌توجه باشیم، کیفیت برنامه‌های درسی تدریس شده مناسب نخواهد بود. از جمله مواردی که در کنار برنامه درسی هفتگی باید مدنظر کارکنان مدیریتی مدرسه باشد، می‌توان به چند مورد اشاره کرد:

- جایگاه آزمون‌های پیشرفت تحصیلی و امتحانات در جنب برنامه درسی هفتگی باید دیده شود. اینکه خود معلم، مدرسه یا شرکت‌های ارائه‌دهنده خدمات آموزشی، برگزارکننده آزمون‌های ما را بر عهده دارند، نکته مهمی است.

- برخی از برنامه‌های درسی رو به زوال اند، یعنی به دلایل گوناگون، در اجرا کیفیت مطلوبی ندارند. به عنوان ناظران آموزشی آگاه، این درس‌های خاص را باید به‌طور ویژه مدنظر قرار دهیم.

- نتایج امتحانات سال‌های قبل و نیم‌سال اول (برای نیم‌سال دوم)، می‌تواند ما را به تغییراتی در برنامه درسی هفتگی رهنمون کند.

- مراسم رسمی و غیررسمی مدرسه از جمله مواردی هستند که می‌توانند کیفیت برنامه درسی هفتگی ما را زیر سؤال ببرند. فرض کنید اجرای مراسم آغازین مدرسه، بنا به دلایلی، هر روز ۱۰ دقیقه وقت بیشتری از زمان مصوب را به خود اختصاص می‌دهد. در این حال، وای به حال درس‌های زنگ اول!

- تشکیل کلاس‌ها طبق زمان‌های پیش‌بینی شده، گرفتن گزارش پیشرفت زمانی تدریس از معلمان و دقت در اجرای دقیق برنامه‌های درسی تنظیم‌شده از لحاظ ظاهری و کیفی (دریافت طرح درس سالانه، نظارت مستمر بر اجرای برنامه هفتگی بر اساس طرح درس سالانه و تفکیک آن به طرح درس‌های روزانه، یکی از راهکارهای عملیاتی کردن این تفکر است).

- توجه به فصل‌های سال و اقلیم و آب‌وهوای منطقه محل استقرار مدرسه در تنظیم و اجرای برنامه، به‌ویژه در دوره ابتدایی، بسیار ضروری است.

برنامه‌ریزی داخلی

چهارم دوره ابتدایی در ۱۵ تا ۲۰ دقیقه اول هر ساعت، دقت و حوصله بیشتری برای یادگیری مطالب درسی نشان می‌دهند. با توجه به اینکه مدت ساعات درسی طبق بخشنامه‌های اداری جدید ۴۵ دقیقه‌ای است، باید با آموزگاران صحبت کنیم در برنامه‌های داخل کلاس خود با استفاده از طرح درس‌های از پیش تعیین‌شده، از اوقات ۱۵ تا ۲۰ دقیقه‌ای اول هر زنگ به صورتی شایسته بهره‌برداری کنند.

● مدیر، معاونان آموزشی، معلمان راهنما و در یک کلام کارکنان مدیریتی مدرسه چگونه می‌توانند به معلمان خود کمک کنند برنامه درسی هفتگی به شکل مطلوب‌تری اجرا شود؟

موارد زیادی برای مثال، به چند مورد اشاره می‌کنم. یکی از موارد، تجهیز کردن معلمان به روش‌های نوین تدریس و دخالت مثبت و همکاری با آن‌ها در زمینه انتخاب راهبردهای یاددهی‌یادگیری مناسب است. این کار می‌تواند از راه‌های گوناگونی میسر شود که دادن منابع جدید به معلمان شامل کتاب، نوار صوتی و فیلم، جزوه و دفترک (بروشور)، برگزاری دوره‌های آموزشی در مدرسه، اعزام به دوره‌های آموزشی بیرون از مدرسه، تمهید برپایی جشنواره‌های داخلی و سوق دادن به درس‌پژوهی از جمله آن‌هاست.

همچنین، کارکنان مدیریتی مدرسه باید در یاری‌رساندن معلم در زمینه چگونگی بهره‌برداری از وسایل آموزشی و تجهیزات یادگیری، برنامه داشته باشند. هر برنامه درسی طراحی‌شده، با وسایل آموزشی مطلوب راحت‌تر به کیفیت می‌رسد.

مورد دیگر، مدیریت مواد آموزشی تکمیلی است. گروه مدیریتی مدرسه در این زمینه هم باید برنامه داشته باشند: موارد تکمیلی را خود معلم تولید می‌کند؟ به صورت متمرکز در گروه‌های آموزشی مدرسه تولید می‌شود؟ با چند مدرسه قرارداد همکاری بسته‌ایم؟ با شرکتی طرف قرارداد شده‌ایم؟ ناشری قرار است کتاب‌هایش را بی‌برنامه در اختیار ما قرار دهد؟ کدام یک؟ این‌ها پرسش‌هایی هستند که هم‌زمان با طراحی برنامه درسی هفتگی، مدرسه باید پاسخ آن‌ها را داشته باشد.

البته دریافت بازخورد از دانش‌آموزان، معلمان و نیز خانواده‌ها و رعایت آن‌ها در برنامه‌های بعدی می‌تواند به کیفی شدن برنامه درسی هفتگی مدرسه کمک کند. ■

به نفع معلمان، به ضرر دانش‌آموزان

در برخی مدرسه‌های دوره ابتدایی دیده می‌شود که برنامه‌نویسان محترم به تمامی ابعاد توجه ندارند و در نتیجه مدرسه را از اهداف آموزشی و پرورشی موردنظر دور می‌کنند. در این دوره، به غیر از برخی از مدیران مدرسه‌هایی که اصلاً نوشتن برنامه هفتگی را به معلمان محول می‌کنند، بعضی از مدیران برای رفاه حال معلمان خود و ایجاد رضایت و خلق انگیزه در میان معلمان که بالای ۲۰ سال سابقه دارند، سعی می‌کنند یک روز در هفته را با درس‌هایی مانند هنر، ورزش، انشا و قرآن برنامه‌ریزی کنند و تدریس این درس‌ها را به مربیان پرورشی و معاونان مدرسه بسپارند تا آن‌ها نیز کمک‌حال معلمان باشند. توجه به مشکلات زیردستان و سعی در رفع آن‌ها و در نتیجه ایجاد انگیزه، بسیار خوب است، ولی نباید آن را با زیر سؤال بردن هدف‌های اصلی خود محقق کرد.